

KÖNYVSZEMLE

Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Monográfia

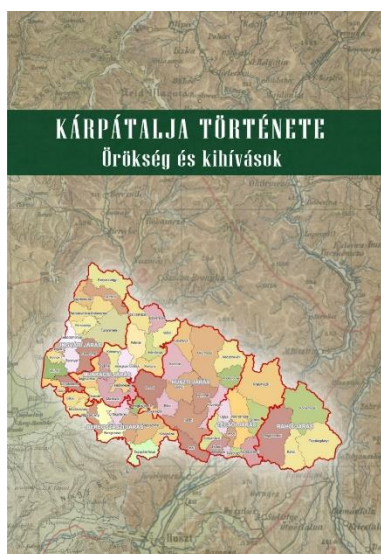
A szerkesztőbizottság elnöke: Brenzovics László

Főszerkesztő Csatáry György

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – 'RIK-U' Kft. kiadása

788 lap, számos kép-, térkép- és ábramelléklettel

Beregszász–Ungvár 2021.

Nem lehetett könnyű vállalkozás az a munka, amelynek „szerzői számára nem volt egyszerű feladat a különböző történelmi korszakokban megtalálni és meghatározni azt a történelmi teret, amely a lehető legjobban megközelíti a mai Kárpátalja területét.” Pedig a szerzők többségének (ahogyan az előszó a 12. lapon leszögezi) éppen ezt a problémát kellett megoldania. Ha Kárpátalja a történelmi múltban földrajzi fogalomként létezett is, politikai, igazgatási egységként azonban csak a két világháborút lezáró békerendszerek nyomán jött létre. Akkor sem a helyi lakosság

óhajainak, s még kevésbé érdekeinek megfelelően, hanem szomszédos államok hatalmi ambícióihoz igazítva.

Nem csoda, ha a jelen kötet mindenekelőtt – a téma történeti, tehát időrendi tárgyalását megelőzve – a térség közigazgatásának, népességének és helységneveinek az utolsó bő száz évben végbement változásaival ismerteti meg az olvasót. A trianoni békediktátum annyira nem tisztelte a múltat, hogy az elcsatolt – ma 12 752 km² kiterjedésű, 2020 januárjában 1 253 641 lakosú – Kárpátalja 1919-ig nemhogy nem alkotott politikai egységet, de a történelmi Magyarországnak egyetlen vármegyéje sem akadt, amely teljes egészében az új, akkor a csehszlovák hatalom fenntartása alá került volna. Molnár D. István precíz részletességgel mutatja be az elmúlt száz év uralomváltásai során kialakított közigazgatási rendszereket, a változó egységek (zsupák, okresek stb.) mindig módosított határait, a bennük lakó népességet. Már az ugyancsak általa írt népességváltozás fejezetben szembesülünk a magyarság fogyó arányával, amely az 1495-i adóösszeírásból következtetett 65%-ról (a ruszinok

32%-ot tettek ki), a 20. századot lezáró 2001-i 12,5% magyar anyanyelvűre csökkent, amely mellett az ukránok aránya 80%-ra nőtt. (A ruszínokat egyébként sem a szovjetrendszerben, sem a független Ukrajnában nem tekintették / nem tekintik önálló nemzetiségnek, hanem kárpát-ukránként kezelték / kezelik.) Talán az ő feladatánál is nehezebb volt Dobos Sándoré, akinek a községnévátvitások szövevényén kellett átküzdenie magát. A dualista időszak 1898-i helységnév reformja során nemcsak a történeti Magyarország azonos nevű településeit látták el előtaggal, hanem számos idegen (nemzetiségi) nyelvű helységnévet is megmagyarosítottak. Ezt azonban máig négy további „helységnév reform” követte, és hiába foglaltak állást a friss irányelvekben a hagyományos nevek visszaállítása mellett, ha azokról még az ungvári Hungarológiai Központ és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség képviselői sem feltétlenül tudtak megegyezni. Még szerencse, hogy 1989–2000 között ilyen körülmények mellett is legalább 39 település kaphatta vissza régi nevét.

A kötet kronologikus fejezeteiben a szerzőknek egyébként dilemmát okozhatott az egyes országokon belüli kisebb-nagyobb térségek történetét feldolgozó munkák visszatérő kérdése, azaz, hogy mennyire térjenek ki az országos történelem feltételezhetően mindenki által ismert eseményeinek, folyamatainak tárgyalására. A hazai helytörténeti

munkákban erre kevésbé van szükség, hiszen iskolai tanulmányai során ezeket bárki megismerhette, egy határontúli feldolgozásban azonban nagyobb szükség lehet rá, hiszen az ottani iskolákban a magyar történelem nem foglal el olyan teret, mint idehaza, s amit oktatnak, az sem feltétlenül tükrözi a hazai történetírás megállapításait, szempontjait. Könyvírtheti a szerzők dilemmáját, ha az adott térség valamilyen országos jelentőségű eseménnyel, vagy kiemelkedő személyiséggel járult hozzá a történelem tágabb folyamatához. Kárpátalja esetében azonban kevés ilyennel találkozhatunk, ami keveset az érintett szerzők igyekeztek is kihasználni. Végül azonban más-más arányban vállalták az országos történet általánosabb problémáit, de ha helyet is adtak azok ismertetésének, röviden, mintegy dióhéjban tették.

És ez a dilemma nem enyészhetett el a Kárpátalja idegen hatalom alá kerülését követő fejezetekben sem. A térség a csehszlovák, majd a szovjet, mára az ukrán állam részévé válva ezen országok történetének lett részesévé, amit viszont az anyaországi olvasók ismernek kevésbé. Nagyobb szükség mutatkozott tehát az általánosabb áttekintésre, amit az adott fejezetek szerzői vállaltak is. Ennek is következménye, hogy az 1918-cal kezdődő száz év (az utolsó fejezet záró dátuma 2019) bemutatása a kötetnek csaknem felét (382 lap), az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 30 évéé az egész egyhatodát (120 lap, 15%) foglalja el. Az ezt az időszakot felölelő fejezetekben több

a háttér információ, de több a – hazai olvasó előtt kevésbé ismert – részletkérdés is, a térséghez kapcsolódó nevezetesebb helyszínek, személyek bemutatása.

Szerzőknek ezen túl esetenként állást kellett foglalniuk a területet csak a 20. században birtokba vevő államok tudósai által kreált elméletekkel kapcsolatban is, amelyek az új uralmat saját őseik – forrásokkal nem feltétlenül alátámasztható – korábbi jelenlétének bizonygatásával, és a magyarság szerepének eltorzításával igyekeztek megerősíteni.

A nehézségekhez képest a történeti áttekintés világos, jól áttekinthető fejezettel kezdődik. Hiszen az őskorban Kárpátalját sem igazgatási határok, sem etnikai elkülönülés nem jellemezték, s – kissé ironikusan fogalmazva – megörökíthető eseménytörténete sem volt. Rácz Béla feladata így az maradt, hogy a régészeti leletek alapján a terület gazdasági- és életviszonyait foglalja össze. A térség – amely szerinte egyszerre volt vonzáskörzet és határvidék – kedvező természeti adottságaival régtől fogva vonzotta az ide települőket.

A magyar középkor bemutatását Kész Barnabásnak cáfolattal kell kezdenie. A szovjet (és általában a szláv orientációjú) történészek szerint őseink a szlávok által már belakott térségen a honfoglalás során csak mintegy „nyári záporként” vonultak át, hogy azt majd csak a 12–13. században vegyék ténylegesen birtokba. Szerzőnek is a régészet tanúságát kell segítségül hívnia, hogy

az írott források által még hiányosan dokumentált időszakban a magyarság folyamatos jelenlétét igazolja. A szinte dióhéjnyira szűkített előadás erőssége a modern tudomány néha nem feltétlenül igazolt hazai elméleteinek – mint a László Gyula által feltételezett kettős honfoglalásnak, ill. Makkay János korai türk-magyar betelepülésének – bemutatása. Ugyanakkor már Kész Barnabásnak is szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, hogy mennyiben tud összeköthető folyamatokat találni a mai Kárpátalja különálló igazgatási egységekbe (megyékbe) sorolt tagjaiban. Valós politikai kapocs hiányában a térség egyes megyéit, jelentősebb várait, nemes családjait sorolja fel. Ehhez a módszerhez azután a későbbi szerzők közül is többen fordultak.

A három részre szakadt Magyarország korszakát Csatóry György feldolgozásában ismerhetjük meg. Munkáját megkönnyíthette, hogy a 16–17. században a térség szervesen kapcsolódhatott az országos eseményekhez, területe hol a Habsburg Magyarországhoz, hol Erdélyhez tartozott, aminek során legalább nagy vonalakban ismertetnie kellett a változásokat kiváltó eseményeket. Kárpátalja területén a 16. században sajátos kapcsolatot hozott létre a rohamosan terjedő reformáció, amelynek több nevezetes pártolója és helyi képviselője is akadt, mind a birtokosok, mind a prédikátorok között. A fejezetet Thököly Imre fejedelemisége majd a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc zárja le,

amelynek gazdag helyi vonatkozásai kiemelt helyet kapnak a kötetben. Ezzel szemben a 18. században a térségben nem bontakozott ki országos szintű esemény, birtokosai között sem találunk nevezetességeket, ismertetése – Molnár Ferenc tollából – így elsősorban a Habsburg uralom alatt döntő szerepet betöltő Schönborn uradalom sorsára, valamint a munkácsi görögkatolikus egyházmegye kialakulására szorítkozik. Több lehetőség nyílt az 1790–1914 közötti fejezetek három szerzője előtt. A reformkorról Dancs György írt, nem feledkezve meg a magyar jakobinusok mozgalmáról (a munkácsi vár több elítélt börtöne volt), a reformkori országgyűlésekről (amelyeken a felmerülő kérdésekben a térség megyéinek küldöttei sem feltétlenül értettek egyet), de kitérve e fél évszázad regionális társadalmi, gazdasági, és egészségügyi viszonyaira, kiemelve a térséget különösen sújtó kolerajárványt. Az 1848–1849-i eseményekről és a neoabszolutizmus koráról ismét Molnár Ferenc írt, ezúttal is több teret szentelve a helyi vonatkozásoknak. Az 1849 elején Debrecenbe költöző kormány fokozott figyelmet szentelt Kárpátaljának, hiszen irányából volt várható az oroszok betörése. A térséget tehát katonailag igyekeztek erősíteni, a hadvezetésben fontos szerepet juttatva Kazinczy Lajosnak (akit 14. aradi vértanúnak is szoktak nevezni). Figyelemreméltó, hogy egyes ruszin politikusok már a neoabszolutizmus éve-

iben felvetették a térségben az autonómia tervét, ami azonban Bécsben nem talált meghallgatásra.

A dualizmus fejezet – szerzője Braun László – rövid politikai áttekintését a bő fél évszázad alatt végbement gazdasági fejlődés ismertetése követi, de szerző nem térhetett ki a korszak két kritikus problémájának, a nemzetiségi kérdésnek és a térséget különösen sújtó kivándorlásnak a tárgyalása elől sem. A magyar uralmat az I. világháborúról szóló rövidebb fejezet zárja, szerzője Suslik Ádám. A front közelsége, az oroszok betörése miatt a térség lakossága testközelből élhette meg a háborút, amely tízezret meghaladó áldozatot szedett a térségben.

A kötet második felét kitevő idegen uralom történetét Szakál Imre a háborút követő zavaros helyzet ismertetésével indítja, amikor a térségbe behatoló cseh, román és ukrán alakulatok igyekeztek maguknak minél nagyobb részt biztosítani a reménybeli zsákmányból. Megtudjuk, hogy a terület délnyugati, tisztán magyarlakta sávjának az anyaország mellett maradását az akadályozta meg, hogy itt haladt végig a Romániát és Csehszlovákiát majdan összekötő egyetlen vasútvonal. Végül Kárpátalja az újonnan létrehozott Csehszlovákia részévé vált. A békeszerződésben a csehszlovák kormány kötelezte magát, hogy Kárpátaljának Podkarpatszka Rusz néven autonómiát biztosít, de ígéretét 1938-ig nem teljesítette. A birtokbavélt békesen végrehajtott katonai megszáll-

lás vezette be, aminek a magyar lakosság sem állt ellen, mivel ideiglenesnek tekintette. A benesi állam a nyelvhasználatban egyébként megengedőnek mutatkozott: ha valamely közigazgatási egységben a kisebbség aránya elérte 20%-ot, nyelvét használhatta.

Két kisebb fejezet foglalkozik a területi revízióval és a Magyar Királysághoz visszatért Kárpátaljával, mindkettőt Szőlősi Nóra írta. Ezúttal az eseményeket megelőző nemzetközi helyzetről is olvashatunk. A bécsi döntéssel visszajuttatott, majd a magyar honvédség által megszállt két terület kezelése végül is eltért egymástól, s hiába próbálkozott a Teleki kormány autonómia ígéretével, politikai képviselő (országgyűlési helyek, igaz, nem választás, hanem behívás alapján) megadásával megnyerni a helyi lakosságot, az anyaországiak előnyben részesítése a hivatalokban, az igazolások, internálások sokat rontottak a viszonylagos csehszlovák demokráciához szokott lakosság közérzetén.

A II. világháború után a térség a Szovjetunió történetének legkritikusabb szakaszában került a nagyhatalomhoz. A késő-sztálinista időszak fejezete – szerzői Molnár D. Erzsébet és Szamborovszkyné Nagy Ibolya – persze a magyarországi olvasó számára is több ismerős, hazánkéhoz hasonló jelenséget tartalmaz. Kárpátalja is átszenvedte a háborút követő évek minden keservét, a megtorlást, a lakosság elhurcolását, deportálását (málenkij robot, Gulag),

sőt annál is többet, mint ami bennünket az anyaországban sújtott (politikai ellehetetlenítés, állampolgári jogok megvonása, emberi jogok negligálása). A kárpátaljai magyar fiatalokat például politikai okokból jó ideig nem sorozták be a szovjet (Vörös) hadseregbe, helyette a Donyec medence bányáiba vitték dolgozni. Mikor azonban a koncepció megváltozott, a hazatérteknek mégis be kellett vonulniuk a hadseregbe. Az áldozatok pontos száma a szovjet adminisztráció szervezetlensége miatt követhetetlen, de amikor 1945 júliusában a helyi kommunista vezetés körlevelet adott ki arra vonatkozóan, hogy minden településen írják össze a hadifogoly- és munkatáborokban tartózkodó személyek névsorát, erre a listára 30 ezer név került.

A sztálinizmust követő időszak több fejezet mutatja be, amelyekben a szovjet belpolitika libikókájának lehetünk tanúi. Enyhülések és szigorítások váltogatták egymást, megint csak sok hasonlóságot mutatva a szovjet mintát követő, ugyancsak ingadozó magyarországi politikával. Az egyes fejezetekben több szerző is feladatot kapott, a politika- és gazdaságirányítás egyes szakaszairól Váradí Natália, Császár István és Molnár D. Erzsébet írtak, a közoktatásról és a valláspolitikáról pedig Szamborovszkyné Nagy Ibolya. A mezőgazdaságot a nálunk is ismert kollektivizálás, és az éghajlatnak nem megfelelő növénykultúrák elterjesztésének kísérletei sújtották. A szűk, terméketlen talajú, addig főleg állattartás-

sal foglalkozó hegyi falvakban azonban a létrehozott kolhozok ráfizetések maradtak, az erőltetett növényekről pedig annyit, hogy a hegyvidéken az éghajlat még a kukoricának sem volt megfelelő. A magyarnyelvű oktatást korlátozták, a magyar iskolákban az orosz (nem az ukrán!) nyelv tanulását erőltették, aminek kudarcához az érzelmi ellenállás miatt az is hozzájárult, hogy nem dolgozták ki tanításának a módszereit. Betiltották a görög-katolikus egyház működését, s híveit az ortodox egyházba kényszerítették. Számos akadályt (templomelvétel, papok meghurcolása) gördítettek a kereszténység nyugati vallásainak (római katolikus, református, evangélikus) főleg magyarnyelvű hívei elé. Az alaphelyzet ugyan a sztálinizmus bukása sem változott, az enyhülés időszaka mégis hozott változásokat. A magyarság számára kedvező volt, hogy 1963-ban megindult az Ungvári Állami Egyetemen a magyar szakos képzés, 1967-től vált önálló újsággá az addig a Zakarpatzka Pravda cikkeket csupán fordításban közlő a Kárpáti Igaz Szó. A brezsnyevi korszak fejezetének a kötet egyenesen a „*dolce vita*” címet adta, amely a korábbi zűrzavar helyére egyfajta létbiztonságot, a konformizmus nyugalmát hozta. És az egyes fejezetekben az addigi katasztrófális életszínvonal javulásának jeleit is megtaláljuk.

Három fejezet jutott az Ukrajna függetlenné válásával (1991) kezdődő három évtizednek. A politikatörténetet, az egyes választások sajátosságait Darcsi Karolina foglalta

össze, amiből kiderül, hogy a demokratikusnak szánt átalakulásba már kezdetben is becsúsztak a kisebbségeket sújtó tendenciák, például a választási körzeteknek az etnikai határoktól jócskán eltérő kijelölése. A terület autonómiájának elérése szándékával olyan felmérést készítettek, amely szinte népszavazással volt egyenértékű, de a törekvés most is kudarcba fulladt. A megválasztott államelnökök közül több is tett ígéretet a kisebbségi jogok tiszteletben tartására, de ezeket nem tartották be.

A kötet két utolsó fejezete akár egy antik színdarab tragikus befejezése is lehetne, csak éppen a katarzis, a feloldódás hiányzik belőle. Orosz Ildikó a magyar nyelvű oktatásról ír, Híres-László Kornélia a társadalmi viszonyokról, de mindkettőben dominálnak – néha átfedésekkel – a legutóbbi évtizedekben a magyarságot (és általában a kisebbségeket) sújtó politika részletei.¹ A visszalépés még a szovjet kisebbségi politikához képest is nyilvánvaló. Pedig a magyar állam az elsők között ismerte el Ukrajna függetlenségét, elsőként nyitott nagykövetséget, elsőként írta alá a kárpátaljai magyarok sorsát leginkább meghatározó, a két ország közötti alapszerződést. Orosz Ildikó azonban hiányolja, hogy az optimista Antall kormány elfelejtett garanciákat beiktatni a nemzetiségi kérdés hatékony kezelésére. A romló viszonyok a lakosság kivándorlási kedvének növekedését váltották ki, nemcsak a magyarok között. A ka-

tarzist ezúttal is az optimizmus helyettesíti. Híres-László Kornélia szerint még nem telt el annyi idő, hogy valójában érzékelnünk tudjuk a nyelvtörvények megvalósulásának határait, mert a magyar nyelv presztízs-növekedése és az anyaországból érkező politikai támogatás még mindig ellensúlyozza az ukránosító erőket. A valóságos következményekre csak a jövőben tudunk választ adni.

A Kárpátalja múltját – és bizonyos fokig jelenét – bemutató kötet a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történészeinek tudományos igényű munkája. A szerzők által felhasznált anyagot tekintve mégis bizonyos kettősséget tapasztalhatunk. A régebbi korokkal foglalkozó fejezetek elsősorban nyomtatott szakmunkákra támaszkodnak, míg a 20. századi részeknél helyet kapnak a levéltári források is. A felhasznált szakirodalomban több historiográfiai korszak munkáit fedezhetjük fel. Kárpátalja kutatása már a dualizmus korában megindult – többször találkozunk a térség karizmatikus tudósának, Lehoczky Tivadarnak a nevével –, ez folytatódhatott a csehszlovák korszakban, amit a lábjegyzetekben idézett címek tanúsítanak. Megélénkült a kutatás az 1990/1991-i fordulat után is, némileg pótolva a szovjet korszakban bekövetkezett stagnálást. Több lábjegyzet hivatkozik magyarországi egyetemeken készített, esetleg már megvédett PhD értekezések kéziratára, és természetesen megtaláljuk az anyaországi szakirodalom legfonto-

sabb munkáit is. Az újabb idősza-
kokkal foglalkozó fejezetekben
ugyanakkor a szakirodalmi és levéltári források mellett visszaemlékezések, a szerzők által készült „mélyinterjúk” anyagával is találkozunk. Ezáltal közelebb kerül hozzánk, mintegy megelevenedik a múlt, a számos helyi példa, a közölt névsorok a mával – a reménybeli helyi olvasóközönnyel – kötik össze a közelmúlt eseményeit.

Szerzők ugyanakkor eredményeiket olvasmányos formában, az információkat nem egyszer saját maguk által készített képekkel, maguk által tervezett vagy szerkesztett térképekkel, táblázatokkal alátámasztva tárják eléink. A dualizmus-kori hangulatot pedig több archív, korabeli képeslap alapozza meg. Bizonyára nem szándékos, de a tragikus befejezést nyomatékosítja, hogy a két utolsó fejezetben már egyáltalán nem találunk képeket, s táblázatot és diagramot is csak elvétve. A tudományos igény ugyanakkor nem zárja ki, hogy szerzők esetenként a múlt, vagy a korabeli közhangulat könnyebb fajsúlyú, néha groteszk jelenségeire, megjegyzéseire is utaljanak. Ilyen kitérő annak említése, hogy a csehek, románok és ukránok vetélkedését az I. világháborút követően George Kennan korabeli amerikai diplomata lopott dinnyén civakodó kisfiúk marakodásához hasonlította. Groteszk javaslattal találkozhatunk 1920. október 28-ával kapcsolatban, amikor a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának első év-

fordulóján Beregszászban csehszlovák zászlókat kellett volna kitűzni, de ilyent az új hatalom nem tudott eleget biztosítani. Az új hatóságok így azt javasolták, hogy a lakosok a magyar trikolor alsó, zöld sávját levágva, a piros és fehér színnel fejezzék ki a csehszlovák állam iránti hódolatot. Később, mivel a Magyarországhoz való visszatérés után a közigazgatás pozícióiba a helyi várományosok helyett sok anyaországi került, azokat „anyásoknak”, vagy a – nálunk is ismerős – „ejtőernyős” kifejezéssel illették. De még a szovjet időszakban is születhettek komikus megfogalmazások. Miután a hruscsovi időszakban a hivatali decentralizáció során a gazdaságirányításban még az ipari- és agrárszféra felügyeletét is elválasztották egymástól, arra a kérdésre, hogy hova kell mennie panaszával valamely bántalmazott embernek, az az ironikus válasz született, hogy ha kalapáccsal verték fejbe, akkor Nagyszőlősrre, ha sarlóval, akkor Beregszászba, nyilván mivel e két településen volt a két ágazat irányító központja. A nálunk is ismert Rakéta porszívót a brezsnyevi jólét „ikonikus” jelképének tekintetni nyilván a fejezet szerzőjétől is ironikus megfogalmazás. Gorbacsovot pedig az alkoholfogyasztást visszaszorítani akaró rendeletei miatt „ásványvíz titkárnak” nevezték. A statisztikák azt igazolják, hogy intézkedései nyomán az alkoholfogyasztás ugyan nem csökkent, de a fekete piac színesedett.

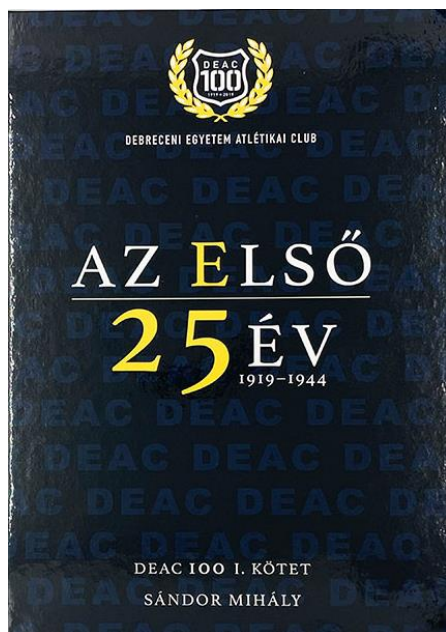
A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap, Magyarország Miniszterelnöksége, valamint a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta, de szerkesztők a közreműködők sorában megemlítik még a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesületet és a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Jótékonyági Alapítványt.

Ha a recenziót a kötet szerzői előtt álló szakmai akadály hangsúlyozásával kezdtük, hadd fejezzük be ismét a szerkesztőktől származó idézettel, összefoglalással céljukat illetően, és ajánlásukkal az olvasóknak. „A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök jelennek meg. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.” Megállapíthatjuk, hogy szerzők a bevezetőben jelzett nehézséget eredményesen küzdötték le, céljukat teljesítették, és reméljük, kötetük mind a határon túli, mind a hazai olvasók elismerését elnyeri.

Iff. Barta János
történész, professor emeritus,
Debreceni Egyetem

¹Az ukrán nyelv- és oktatáspolitikai kedvetlen változásairól a Debreceni Szemle 2021/1. számában közöltünk szemléletében a fentiekkel megegyező tanulmányt: Dolinai Zsuzsanna: *A nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozása a független Ukrajnában.* (Szerk. megjegyzése.)

A „DEAC 100” I.-II. KÖTET
Sándor Mihály – B. Bába Éva
 Campus Kiadó, Debrecen, 2019, 382+612 oldal

A 100 éves „Debreceni Egyetemi Atlétikai Club”, a „DEAC” története Debrecen múltjának szerves része. A lenyűgöző adatmennyiséget bemutató, most megjelent két kötet legnagyobb érdeme ennek a ténynek a magas színvonalú bizonyítása. A „DEAC” fogalommá vált és így működött a városban, és várhatóan ilyen jövője lesz. Beceneve sem volt, mint a például „Loki” a DVSC-nek, ahogyan ezt Nyirkos István professzor, a kiváló labdarúgó, nyelvész-ként is kimutatta. Ezt a gondolatot szintén idézi a könyvet szerkesztő és a kiadást kezdeményező Dr. Bács

Zoltán professzor, egyetemi kancellár. Az adatgyűjtés és a megírás hatalmas munkáját „Az első 25 év 1919–1944” című, 382 oldalas első kötetnél Sándor Mihály végezte el, míg a „Második korszak 1945–1979” című 612 oldalas kötet két-szerzős, Sándor Mihály és B. Bába Éva közös munkája. Mindkét kötet a CAMPUS KIADÓ igényes, kemény borítós kiadványa, gazdag képanyaggal. A hatalmas és részletes, személyekre bontott adatmennyiség a korabeli városi, egyetemi újságokból és sportújságokból, helyi és környékbeli múzeumokból, továbbá 69 magánarchívumból származik. Objektív és megalapozott véleményként megállapítható, hogy a kiadványnak jelentős egyetemi, városi és sporttörténelmi jelentősége van! Ám nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a nagyon lelkesítő érzelmi hatást sem a több száz érintett, mai olvasóra, akinek bármilyen személyes vagy családi kapcsolata volt a DEAC-cal! Az egész anyag átböngészése, vagy egy-egy rész csemegézése sokunkban jelenti ifjúságunk egyik legszebb részének felidézését. Mondják, „igazi barátság csak a lövészárkokban alakul ki”. Megkockáztatok egy kiegészítést: „Meg a sporttársak között!” Az én szerény példám szerint, bennem, az idős debreceni

egyetemi oktatóban e két kötet alapján tudatosult az a tréfás, kicsit túlzó, de igaz, ide illő poénnak szánt gondolat, hogy „Az én életem DEAC-osok között telt!” Ebben együtt van az 1934-ből származó, itt felfedezett adat, hogy a bölcsészhallgató Édesapám 4. helyezést ért el egy DEAC kardversenyen. Jó volt olvasni, hogy én 1965-ben DEAC színekben Debrecenben nyertem kardversenyt, majd 1974-ben Nyirkos Pista bátyám mellett lehettem rövid ideig a vívószakosztály elnöke. Ám az igazán új, kedves felismerésem az lett a lapozgatások során, hogy a tudományos közleményeim döntő többségében a társszerzők olyan személyek voltak, akik erősen kapcsolódtak a DEAC-hoz is, mint Aradi Jancsi, Szűcs Nelli, Csongor Jóska vagy Szilágyi Tibor, Kesztyűs Lóránd, Bot György és Szegedi Gyula professzorok.

Ebből a példából kiszűrhető, hogy a Debreceni Egyetemen az indulásától kezdve mindig volt diáksport, követve ebben is az európai akadémiai hagyományokat. Ugyanakkor az egyetemi oktatók, professzorok közül is sokan sportoltak, vagy vállaltak társadalmi vezetői funkciókat az egyesületben. Egyetemi körökben a „DEAC-ot mindig illett szeretni, segíteni akár aktívan, akár szurkolóként!” Tanulságos végig nézni az alapítók névsorát. A professzori kör jóval szélesebb, mint a püspököké vagy városi vezetőké, politikusoké. Szép sora van a hírességeknek, akik innen, fiatal sportoló-

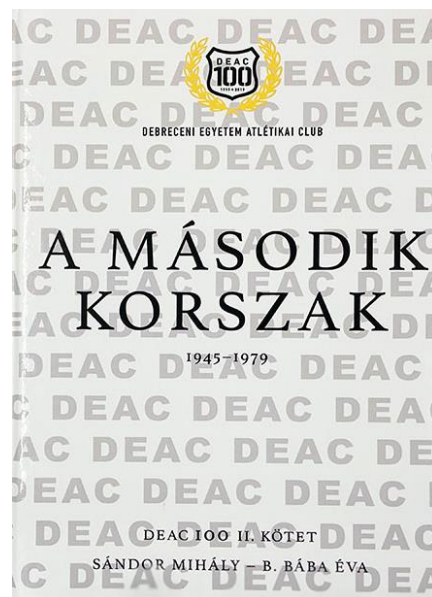
ként indulva, később vagy sportolóként, vagy valamilyen szakmában, tudományban tettek szert komoly hírnévre. Arany érmes olimpikon Gyarmati Olga távolugró (1948), bronzérmes Tóth Lajos tornász (1948). Olimpiai résztvevők: Göri István gyalogló (1964), Gulyás Ákos úszó (1964), Molnár István röplabdázó (1964), Bruzsenyák Ilona (1972, 1976) futónő, aki 1974-ben Európa bajnok volt távolugrásban, Lázár Magdolna (1976) futónő. A jelentős író, Sarkadi Imre remek 400 és 800 méteres futó volt. Hankiss Elemér, a neves bölcsész és szociológus nyáron teniszben nyert, télen jégkorongozott. A hallgatóként jól kardozó Eiben Ottó nemzetközi híró antropológus lett. De kivételes öröm felismerni Debrecen elmúlt 70 évének egyetemi, orvosi, pedagógusi, művészi, agrár, ipari vagy banki vezetőinek nevét a sűrű sorok között. Jé, Ő is DEAC-os!

A DEAC elődje az 1906-ban alapított Debreceni Akadémiai Atlétikai Club (DAAC) volt, amely első sorban a Református Kollégium diákságát segítette. Az 1912-ben alakult Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem után a DEAC 1919. augusztus 1-én jött létre hét szakosztállyal: torna, atlétika, labdarúgás, kardvívás, tenisz, télisport és úszás. Mez színe: „fekete-fehér, keresztcsíkkal, bal oldalán DEAC” felírással. Az 1926-ban létesített új DEAC sporttelepen készült el az ország első füvesített focipályája. Ezalatt folyamatosan alakult még újabb 10 szakosztály, ahol több területen főiskolai

válogatott, vagy egy-egy országos válogatott szintű sportolót neveltek. A legnépszerűbb az atlétika volt, ami kiváló versenyzők mellett sok lelkes amatőrt mozgatott meg. A könyv erénye, hogy a részadatok rendezett halmazán kívül folyamatosan ad társadalmi, történelmi korrajzot is. A DEAC nagy elismertségét, társadalmi rangját jellemzi a hír 1936-ból: „Ma az Aranybika szálló Bocskai termében a DEAC zártkörű esélyt rendez, amelyen Debrecen úri társadalma találkozik”.

A háború szörnyű, szomorú fordulatot hozott mindenben! Mérhetetlen emberi és anyagi veszteségeket. Ezzel indul a második kötet. A meghatározó az, hogy 1945 második felében már volt kosárlabda, labdarúgó, tenisz, torna, úszó, vízilabda és kardvívó mérkőzés vagy verseny DEAC színekkel! A belügyminiszter 1946-ban megszüntette a DEAC-ot. A név újból DEAC lett 1947 májusától, újjászervezett labdarúgó és kosárlabda szakosztállyal. Ezután 1957-ig, mikor újból lett DEAC, különböző átmeneti nevek alatt élt az egyetemi sport Debrecenben, ezek a DASE (Debreceni Agrár Sport Egyesület), MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége), DHSE (Debreceni Haladás Sport Egyesület). 1979 júniusától egyesült a DEAC, a DASE és az Ybl Miklós Műszaki Főiskola SE „Debreceni Universitas SE” néven. A jelenleg működő „DEAC Sport Kft” 2006-ban jött létre 19 szakosztállyal. 2016 októberében avatták fel Dr. Nyirkos István, „örökös klub elnök”

mellszobrát a DEAC pályán. Nagy örömöm, hogy újra alakul a DEAC kardvívó szakosztálya. A tervezett III. kötet a DUSE korszakot kívánja majd feldolgozni.

Az első 25 évi anyagnál jó másfélszer bővebb adatmennyiséget bemutató második kötet azt a komoly teljesítménynövekedést dokumentálja, ami a DEAC életében végbement 1945-1979 között. Erre a korra jellemző volt, minden hibája mellett, hogy a sportot állami szinten támogatta, bár nagy különbségeket téve a különböző területek között. Az egyetemi sport minimális anyagi segítséget kapott, de szabad tere volt a sokszínű amatőrkedésnek. Számos sportágat ki lehetett próbálni egy lelkes hallgatónak. A könyv érdeme ugyanakkor, hogy bemutat több nagyszerű szakedzöt, aki egy-egy

sportágban lelkes élsportolókat nevelt. A kosarasok, röplabdázók, de főleg a futballisták mérkőzéseit népes és fanatikus szurkolótábor kísérte. (A korszak futballista álomcsapatát hét későbbi orvos és négy bölcsész alkotja). Három csapat tagjai tudtak NB I-s szintet elérni ebben az időszakban, a férfi röplabdázók 1958-tól, a férfi sakkozók 1964-től és a női tornászok 1964-től. Az igazsághoz tartozik, hogy néhány emlékező megemlíti, bár vidám formában, a nagyon szerény anyagi körülményeket, a jelképes összegű kalória pénzt, a nagy spórolást a sporteszközökkel, ruhákkal, vagy a kényszerű

edzői trükközést a vasúti jegyekkel.... És mégis a sportolás szép élménye dominál!

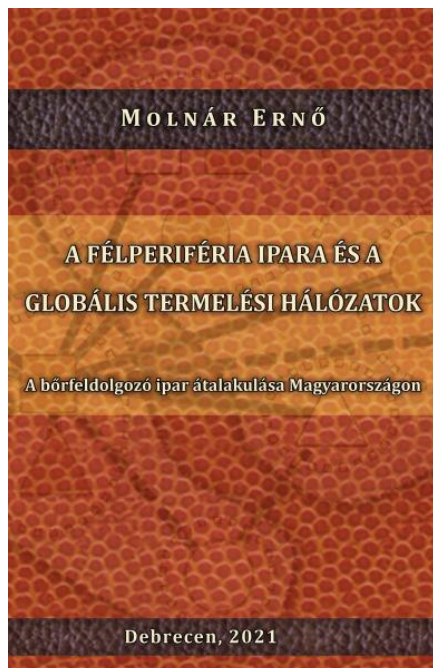
Nekem, az 1963-ban DEAC sportolóvá váló debreceni egyetemi polgárnak kimondhatatlan élmény ez a könyv. Meggyőződésem, ebben nem vagyok egyedül. Nagy elismerés illeti a szerzőket, kiadókat. Valódi kulturális kincssel gazdagodott a Város és az Egyetem!

Sipka Sándor

orvos, professor emeritus,
Debreceni Egyetem

Félig periférián

Molnár Ernő: A félperiféria ipara és a globális termelési hálózatok
Debrecen: Didakt Kiadó, 2021, 302 oldal

A „félperiféria” – mondja Arrighi (2014) nyomán Molnár Ernő (Debreceni Egyetem Földtudományi Intézet) – beékelődik a társadalomföldrajzban régóta ismert centrum és periféria közé. Még nem centrum, már nem periféria, mivel ezek amúgy is viszonylagos fogalmak. A félperiférián lévők az különbözteti meg a két másiktól, hogy mozgásban, változásban, átalakulásban vannak (az átalakulás a leginkább ide illő kifejezés). A félperiférián lévők közül egyesek a centrumba törekszenek – talán el is jutnak oda: Csehország tipikusan ilyen. Mások a lecsúszást akarják megelőzni, több-kevesebb sikerrel: például hazánk. A félperiféria koncepciója és perspektívája az

egyik találmány, amely Molnár Ernőt dicséri, és amely segít elhelyezni és értelmezni a bennünket körülvevő napi tapasztalatokat.

A másik – a félperiféria hatását erősítő – körülmény maga a régiónk, Kelet-Közép-Európa. Amint az elnevezés is tükrözi: sem nem Kelet, sem nem Nyugat. Talán „közép”, de mindenképp Európa. Mondhatnánk, tipikus félperiféria: elmaradottságai, törekvései és vívódásai a félperifériát példázzák. Ha régiókat félperifériának tekintjük, könnyebben leírható és elemezhető mindaz, ami ezzel a régióval az 1988–1994-es fordulat során történt. Az államszocializmus megrendülései, a fegyveres konfliktusok az egyes társadalmakon belül és a szomszédok egymás között; az egyes társadalmak konfliktusai saját múltjukkal; a gyarmatosulás néhol markáns, máskor rejtett jelei – mind olyan, ami a fordulat óta kiérdemelte és nemzetközileg is legitimálta a „Kelet- és Közép-Európa” elnevezést.

A félperiféria és Kelet-Közép-Európa jellegzetességeire ráépül – hatásait erősíti is, magyarázza is – az, hogy régiónk „posztoszocialista”. (A szerző még használja ezt a kifejezést, más társadalomtudományok már nem. Helyette inkább „feltörekvőnek” szokás nevezni régiókat). A múlttal értelmezett jelen – az, hogy mi miért történt – nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megértsük, mi is történik, és milyenek a régió kilátásai, mondjuk, a fölzárkózásé.

Félperiféria, Kelet-Közép-Európa és posztoszocializmus – ezek a

keretek, amelyeket a szerző hosszan, aprólékosan, szakmailag pontosan magyaráz könyvének első három fejezetében. Molnár Ernő könyvének ez az a része, amely mindenki fantáziáját megragadja, aki a társadalmi átalakulás térbeliségével foglalkozik. Ez a rész az igazi újdonság, legalább is a szó társadalomtudományi értelmében. A szerző talán maga sem mérte föl, hogy szakmai-tudományos értelemben mekkorát alkotott. Az értelmezések több szempontúságával világosabb és egyszerűbb bemutatni a hazai gazdaság, társadalom, politika és kultúra átalakulását.

Molnár Ernő ebben a könyvében még nem vállalkozik átfogó szintézisre, az elmúlt három évtized teljes kelet-közép-európai átalakulásának bemutatására. Ez meghaladná a jelenlegi könyv kereteit. Egy magyarországi iparág, a hajdan magasan teljesítő bőripar változásait veszi elő, és rajzolja meg az említett értelmezések keretei között. A bőripar, írja, szinte nemzeti iparnak számított a világháború előtt (137–139 old.). A rendszerváltozással előbb leértékelődött – amit az ipar térbeli elhelyezkedése, annak változásai is mutatnak –, majd a rendszerváltozás során átalakult, más és új, korábban el sem képzelt irányokban terjedt ki (autóipar), és ezekkel együtt már megváltozott a térszerkezete is. A bőripar története Molnár Ernő könyvében esettanulmány – esete annak, hogyan alakította ki és alakítja át egy iparág történetét a félperiférikus lét, a kelet-közép-európaiság és a rendszerváltozás.

Vajon csakugyan a bőripar átalakulásáról szól ez a könyv? A borítója legalább is ezt sugallja, és a könyv felépítése is. A fejezetek többsége – nyolc fejezetből legalább öt – csakugyan a bőriparról szól. Megtudhatjuk belőle a bőrfeldolgozó ipar globális földrajzát – hol milyen intenzitással és mekkora eredménnyel dolgozzák föl a bőrt –, európai helyzetképét, a hazai bőrfeldolgozás helyzetét történeti és területi metszetben, végül a bőrfeldolgozás két Középtisza vidéki esetét: Martfű (cipőgyár) és Szolnok (autóipar). Mintha Molnár Ernő a hazai bőripar nagy múltú történetét, rendszerváltozás utáni bukácsolását, alászállását és emelkedését írta volna meg.

A szerző otthonosan mozog a Középtisza vidékének gazdaságföldrajzában, ahol a bőrfeldolgozás egyike a hagyományos feldolgozóiparoknak (lásd a tiszaföldváriból martfűivé lett cipőgyárat, vagy a szűcs kisiparra alapozódó kunszentmártoni szőrmegyárat) Mégis, amit a szerző mond ezzel a könyvvel, az sokkal több, mint ipartörténet. Inkább kísérlet arra, hogyan lehetne a gazdaságföldrajzot visszahozni a rendszerváltozás óta megerősödött társadalomföldrajzba, annak kiegészítéseként vagy éppen versenytársaként.

A társadalomföldrajz a második világháború után diszkvalifikálódott a marxistának mondott társadalomtudományosságban. Részben az egykori francia és német geográfia egyes művelői miatt (lásd: Becsei 2004: 27–52), akik mellett itthon Printz Gyula (é. n.) vagy Teleki Pál

(1934, 2009) neve említhető. Részben pedig amiatt, hogy a világháború után vagy a gazdaságföldrajzot tekintették marxista földrajztudománynak, vagy a földrajzot, angol mintára, egyetemes társadalomtudományként értelmezték.

Vajon sikerül-e a társadalomföldrajzosok új nemzedékének összekapcsolni a gazdaságföldrajzot a társadalomföldrajzzal? Molnár Ernő munkássága azt sugallja, hogy igen. Ehhez persze további teljesítményekre lesz szükség. Olyanokra, mint ez a könyv, amely kísérletet tesz egy iparág átalakulásának, valamint a lokalitásba-regionalitásba való beépülésének összekapcsolására. Nem kis feladat. Hiszen a lokalitás fontosságát – a helyi közösségek hatását, erejét – el-elnyomja az ágazati megközelítés; az ágazati megközelítést viszont helyenként felülírja a területi együttműködés szükségessége, például az autóiparba kapcsolódás (lásd az említett szolnoki esettanulmányt).

Oktatáskutatóként, de egyszerűen érdeklődő olvasóként is idetartozónak érezzük az iskolázottság és a képzettség hatását a választott iparág átalakulásában. Néhol úgy tűnik, mintha a bőripar a saját logikáját követné, és nem volna része benne azoknak a társadalmi innovációknak, amelyek eredményeként az ipar maga is megújul. Rövid utalást olvasunk arról, hogy az iparági ismereteket az eddigi mesterek adják tovább, de az nem derül ki, hogyan, kiknek, milyen formákban. Pedig az a térség,

ahol Molnár Ernő vizsgálódott, iskolázottság szempontjából a jó közepes mezőnyben helyezkedik el. S talán ennek is szerepe van abban, hogy az iparág talpra tudott állni.

„Azért az hőstett, hogy az időknek néha az ember szembeszegül” – idézi Bereményit és Cseh Tamást könyve mottójaként a szerző. Talán egy megújuló társadalomföldrajzra (is) gondol. Ami azzal teljesebb ki, hogy a helyi, országos és globális iparok kutatását beemeli a társadalomföldrajzba, amely eddig a helyi és regionális átalakulások vizsgálatában alkotott jelentőset. A globális (ipari) folyamatok nélkül nem érthető a lokális változások. A helyi-regionális innovációk nélkül pedig nem érthető a globálissá szövődő hálózatok. A szemléletek ötvözésével kísérletezik Molnár Ernő új könyve. Sikeresen, példamutatóan.

Forray R. Katalin,
professor emeritus
Pécsi Tudományegyetem BTK

Kozma Tamás,
professor emeritus
Debreceni Egyetem BTK

Hivatkozások

- Arrighi, G (2014), *A fejlődés illúziója*. *Eszmélet* 26, 103: 159–192. Hivatkozva Molnár 2021, pp. 7–13
- Becsei J (2004), *Népességföldrajz*. Békéscsaba: Ipszilon Kiadó Kft
- Gróf Teleki P (1934, 2009), *Európáról és Magyarországról*. Budapest, Athenaeum & Szépművészeti Kiadó
- Prinz Gy et al (é. n.), *Magyar föld, magyar faj*. I–III. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda